

REVIEWS, NOTES AND REPORTS RECENZJE, NOTY I SPRAWOZDANIA

Bertrand RUSSELL, *Badania dotyczące znaczenia i prawdy*

Przeł. Jan Wawrzyniak. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011 (seria *Mysł filozoficzna*), 334 s. [zawiera indeksy: rzeczowy i osób]

Bertranda Russella nie trzeba drobiazgowo przedstawiać, bowiem należy do grupy najbardziej rozpoznawalnych postaci XX wieku. Ten brytyjski filozof, logik, eseista i krytyk społeczeństwa najbardziej znany jest z prac z zakresu logiki matematycznej i filozofii. Uważa się go, obok Gottloba Fregego i George'a Edwarda Moore'a, za twórcę współczesnej filozofii analitycznej. Do jego największych dokonań zalicza się obronę logicyzmu (uważał, że w pewnym szczególnym sensie matematyka redukuje się do logiki), neutralny monizm (pogląd, zgodnie z którym świat składa się z jednego rodzaju substancji, która nie jest ani materialna, ani psychiczna), koncepcję deskrypcji oraz atomizm logiczny. Russell zasłużył się nie tylko na polu filozofii i logiki. Aktywnie uczestniczył w życiu publicznym, często głosząc niepopularne poglądy, choćby sprzeciwiając się I wojnie światowej. Szerszemu kręgowi odbiorców może być znany z licznych popularnonaukowych książek, m.in. *ABC teorii względności*, bądź audycji — przede wszystkim w radiu BBC. Do sztandarowych prac Russella należą: *Denotowanie*, *Principia Mathematica* (napisana wraz z Alfredem Northonem Whiteheadem), *Nasza wiedza o świecie zewnętrznym* czy *Badania dotyczące znaczenia i prawdy*.

Przedmiotem niniejszego omówienia jest ostatnia z wymienionych wyżej książek. *Badania dotyczące znaczenia i prawdy* zostały przetłumaczone na język polski staraniem Jana Wawrzyniaka oraz krakowskiego Wydawnictwa WAM po bez mała 72 latach od daty pierwszego angielskiego wydania (1940). Książka powstawała w ciągu kilku lat. Poruszaną w niej problematykę Russell omawiał w trakcie swoich seminariów na Uniwersytecie w Chicago oraz na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles. Warto odnotować, że w seminarium chicagowskim brali udział również Rudolf Carnap oraz Charles Morris. Ostatecznie treść książki stanowi rozwinięcie cyklu Wykładów im. Williama

Jamesa (*William James Lectures*), które Russell wygłosił latem 1940 roku na Uniwersytecie Harvarda (7)¹.

Pytania o prawdę i znaczenie mają długą historię. Należą do najstarszych filozoficznych zagadnień. Kolejne próby udzielenia na nie odpowiedzi często prowadziły do pojawiania się paradoksów i antynomii. Jeden ze starszych i szeroko znany paradoks (semantyczny) został sformułowany — jak głoszą podania — przez greckiego filozofa Eubulidesa z Miletu, a brzmiał on następująco: „Kreteńczyk Epimenides twierdzi, że Kreteńczycy zawsze kłamią” (GRODZIŃSKI 1983: 15). Znaczący wkład w rozwikłanie tego paradoksu miał Alfred Tarski, który w pracy pt. *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych* (1933) zaprezentował metodę skonstruowania definicji „prawdy” w języku logiki klasycznej, zastrzegając przy tym, że jego rozwiązanie dotyczy wyłącznie języka nauk dedukcyjnych. Dzięki temu wybitnemu polskiemu logikowi wiemy również, że w języku naturalnym przyczyna pojawiania się „paradoksu kłamcy” tkwi w autoreferencyjności tegoż.

Podobne trudności wiążą się z problemem znaczenia. Pierwszych systematycznych badań nad „znaczeniem” (z gr. *semeion, semeinon*) podjęli się stoicy, epikurejczycy i sceptycy. Jednak od tamtego czasu do początku XX wieku, rzecz jasna poza kilkoma nielicznymi wyjątkami, problematyka ta była zaniechywana. Znaczące zmiany w sposobie rozumienia oraz funkcjonowania znaku wnieśli niezależnie od siebie dwaj wybitni dwudziestowieczni logicy i filozofowie: Charles Sander Peirce oraz Gottlob Frege. Wkład w dociekania nad znaczeniem „znaczenia” mieli także John Stuart Mill, Iwan Pawłow, Charles Morris, Kazimierz Ajdukiewicz, Rudolf Carnap czy Bertrand Russell (PELC 1984).

Zdawałoby się, że tytuł książki jest wystarczająco instruktywny, aby zorientować się, czego dotyczy praca Russella. Choć prawda i znaczenie są bezsprzecznie „bohaterami” dociekań brytyjskiego filozofa, to główne pytania, nieustannie powracające na kolejnych stronach, brzmią zgoła inaczej: „co znaczy wyrażenie «empiryczne świadectwo na rzecz prawdziwości sądu?»” oraz „co można wywnioskować z faktu, że czasami istnieje takie świadectwo?” (9). Innymi słowy, filozof zadaje znane (i elementarne) dla epistemologów pytania o podstawy wiedzy oraz o przyczyny (podstawy, racje) uznania danego przekonania za wiedzę.

Przeprowadzana przez autora szczegółowa analiza słów, zdań, składni, relacji między doświadczeniem a zdaniami oraz zagadnień z zakresu logicznej analizy języka (hierarchii języków, terminów logicznych, nazw własnych, wyrażeń okazjonalnych) ma prowadzić do ułożenia naszych przeświadczeń w pewnym porządku epistemologicznym. U podstaw tego porządku, zdaniem Russella, powinny znaleźć się przekonania o największym stopniu wiarygodności, które jednak nie byłyby konsekwencją jakiegokolwiek wnioskowania (ani indukcyjnego, ani dedukcyjnego). Dopiero na podstawie tych „sądów bazowych”

¹ W nawiasach podajemy strony z omawianej publikacji Russella.

dotyczących faktów możemy przejść do przeświadczeń pochodnych. Relacja między „sądami bazowymi” a doświadczeniem (rozumianym jako zdarzenia niejęzykowe) stanowi motyw przewodni całej książki. Głównym jej celem jest przedstawienie argumentacji na rzecz stanowiska, zgodnie z którym „sądy bazowe” stanowią podstawę naszej wiedzy oraz są świadectwem na rzecz przyjęcia innych — pochodnych — sądów. Zajmując takie stanowisko, Russell zbliża się do semantycznego ujęcia prawdy, choć zwraca również uwagę, że dla znaczenia i prawdziwości zdań niebagatelne znaczenie ma aspekt syntaktyczny. Filozof występuje tym samym stanowczo przeciwko poglądom Carla Hempela oraz Ottona Neuratha (131–136), zarzucając im, że zapominają, iż słów języka codziennego używamy do prostych praktycznych celów, a konsekwencją przyjęcia ich poglądu jest popadnięcie w „neoneoplatonicki mistycyzm” (139).

Oryginalność poglądu zawartego w omawianej książce polega na wyróżnieniu dwóch elementów znaczenia zdań (bowiem według Russella tylko o zdaniach można mówić, że posiadają znaczenie): element psychologiczny oraz coś, co nazwiemy elementem epistemicznym. Element psychologiczny jest tym, co zdanie wyraża, a element epistemiczny tym, co zdanie wskazuje. Przykładowo, jeżeli w określonym czasie i miejscu wypowiadam zdanie: „Na stoliku znajduje się filiżanka ze świeżo zaparzoną kawą”, to wyraża ono moje przekonanie, że na stoliku stoi filiżanka z kawą, oraz wskazuje na fakt, że na stoliku stoi filiżanka kawy. Dobitniej rzecz ujmując, w omawianej książce autor broni epistemicznej koncepcji znaczenia (znaczenie rozumiane jest jako funkcja tego, co wie mówiący) oraz realistycznej koncepcji prawdy.

Na drugim planie książki dostrzec można nie mniej interesujące sprawy. Choć wyraża ona przekonania Russella (zawiera mocne argumenty na rzecz określonych poglądów filozoficznych), to można w niej dostrzec ciekawe zjawisko: mianowicie wzajemne wpływy filozofów analitycznych w XX wieku. Nie chodzi o to, że autor był szczególnie podatny na oddziaływanie innych lub na tyle perfidny, żeby przywłaszczać pomysły kolegów. Wręcz przeciwnie, znajomość kontekstu kształtowania się poglądów Russella uwypukla pewien ideał dyskusyjności, poszukiwania inspiracji oraz wymiany myśli między filozofami z kręgu filozofii analitycznej (w okresie II wojny światowej takie kontakty były możliwe jedynie w obrębie krajów anglosaskich). Jednocześnie wskazuje on, że pewni filozofowie nie pozostają impregnowani na rozstrzygnięcia innych myślicieli, biorąc je pod uwagę i zmieniając dzięki innym własne poglądy, a taki sposób pojmowania filozofii zbliża ją do nauki.

Pośród wielu wątków przenikania się poglądów filozoficznych warto wspomnieć choćby niektóre. Russellowskie „sądy bazowe” nawiązują wprost do „zdań protokolarnych” Carnapa; Tarskiego rozróżnienie na język przedmiotowy i metajęzyki przyjmuje Russell jako oczywiste, a to umożliwia mu precyzyjniejsze wysłowienie, czym są, a czym nie są „sądy bazowe”; *Badania dotyczące prawdy i znaczenia* stanowią także wyraźną odpowiedź na Wittgensteina krytykę teo-

rii sądów, którą brytyjski filozof rozwijał w *Problemach filozofii*. Niebagatelny wpływ na omawianą publikację wywarł Morris, szczególnie jego behawioralna teoria znaczenia, którą dostrzec można w zakładanej przez Russella koncepcji języka, jego początku oraz sposobu uczenia się słów.

Do cichych bohaterów omawianej publikacji, wspomnianych przez autora zaledwie kilkakrotnie, zaliczają się John Locke oraz George Berkeley. Ich sporadyczne, ale wyraźne pojawienie się przeczy obiegowej opinii, kierowanej również pod adresem współczesnych filozofów analitycznych, jakoby nie interesowali się oni historią filozofii. Russell nie tylko doskonale zna poglądy poprzedników, ale stara się je również twórczo rozwijać. Widać to wyraźnie, gdy nawiązuje do empirycznych podstaw wiedzy, asocjacyjno-nawykowej relacji między zdarzeniami językowymi i zdarzeniami pozajęzykowymi (za Lockiem) bądź gdy podkreśla ważność psychologicznego elementu znaczenia (za Berkeleym). Nie tylko twórczo łączy oba stanowiska, ale również znajduje na ich rzecz nowe (mocniejsze) uzasadnienie. Takie rozumienie filozofii oraz historii filozofii bliskie jest wzorcowi szkoły lwowsko-warszawskiej, w której znawstwo oraz podkreślanie roli historii filozofii było znamieniem szczególnym (WOLEŃSKI 1985: 33).

W porównaniu z innymi artykułami i książkami Russella z zakresu filozofii analitycznej prezentowaną książkę trzeba nazwać trudną, być może również dlatego anglojęzyczny oryginał nie doczekał się zbyt wielu komentarzy. Dzieje się tak z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, na tle takich prac, jak *Denotowanie czy Problemy filozofii*, wydaje się ona pod względem stylu słabo dopracowana, a poglądy wyrażone mniej jednoznacznie (niż dla przykładu w *Naszej wiedzy o świecie zewnętrznym*). Po drugie, „późna filozofia” Russella dotyczy przede wszystkim zagadnień epistemologicznych, stanowi mieszaninę rozważań dotyczących wiedzy, znaczenia, ontologii. Najbardziej niepokojące jest w niej to, że rozważania logiczne łączy z rozstrzygnięciami psychologicznymi. Zaskakuje to zwłaszcza wtedy, gdy weźmiemy pod uwagę, iż w filozofii analitycznej, skupiającej się na logicznej analizie języka, próbuje się unikać rozważań natury psychologicznej. Russell, dociekając, czym jest „znaczenie”, nie stroni od posługiwania się terminami charakterystycznymi dla psychologii. Najmocniej widoczne jest to, gdy rozważa naturę terminu logicznego „lub”, pisząc, że „z psychologicznego punktu widzenia «lub» odpowiada stanowi wahania” (79).

Na koniec warto wspomnieć o tłumaczu *Badań dotyczących prawdy i znaczenia*, Janie Wawrzyniaku, którego znawstwo zarówno filozofii analitycznej, jak i filozofii Russella, jest widoczne w licznych przypisach. Pozwalają one lepiej zrozumieć wiele niejasnych fragmentów, naświetlając kontekst oraz powody zajęcia przez Russella takiego, a nie innego stanowiska. Duży stopień trudności tłumaczenia prac dotyczących prawdy, znaczenia, sensu, nazywania, wiedzy i podobnych zagadnień zauważył dawno temu prof. Jerzy Pelc, pisząc, że translacja (zapewne każda) nie sprowadza się do wyszukiwania terminologicznych odpowiedników polskich słów. Biorąc pod uwagę wieloznaczność tych terminów (za-

równy w języku polskim, jak i angielskim), translacja jest czymś znacznie więcej niż technicznym zabiegiem, lecz zawiera w sobie poważne teoretyczne decyzje (PELC 1960: X–XI). Pracę Wawrzyniaka należy docenić jeszcze z jednego powodu, który przez wielu pozostaje niezauważony. Przedsięwzięcia translatorskie mają zasadnicze znaczenie dla wzbogacania języka polskiego, wypracowywania terminologii filozoficznej oraz zwiększania dostępności do poglądów zagranicznych filozofów (i nie tylko filozofów). Dobra praktyka dokonywania przekładów z języków obcych (szczególnie żywa za sprawą uczniów Kazimierza Twardowskiego) powinna zostać przywrócona do łask i wyżej ceniona niż obecnie.

Łukasz Sochacki

BIBLIOGRAFIA

- GRODZIŃSKI, Eugeniusz (1983): *Paradoksy semantyczne*. Wrocław/Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich / Wydawnictwo PAN.
- PELC, Jerzy (1960): *Poglądy Rudolfa Carnapa na kwestie znaczenia i oznaczania. Przegląd*. Wrocław/Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich / Wydawnictwo PAN.
- PELC, Jerzy (1984): *Wstęp do semiotyki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- TARSKI, Alfred (1933): *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- WOLEŃSKI, JAN (1985): *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.